

Ryszard Zieliński*

DETERMINANTY POTENCJAŁU WOJENNO-EKONOMICZNEGO

1. WPROWADZENIE

Potencjał wojenno-ekonomiczny jest podstawową kategorią ekonomiki wojennej, której przedmiotem badań są według W. Stankiewicza "prawidłowości zachodzące w procesie budowy i funkcjonowania systemu gospodarki wojennej"¹. Miejsce i rola tej kategorii w zdefiniowanej jak wyżej ekonomice wynika z przesłanek metodologicznych, pragmatycznych i dydaktycznych. Są one związane z jej aspektem poznawczym i aksjologicznym.

Potencjał wojenno-ekonomiczny jest kategorią, która pozwala rozpoznać i objaśnić złożony strukturalnie obiekt, jakim jest siła (potęga) militarno-ekonomiczna umożliwiająca skuteczne (zwycięskie) prowadzenie wojny zaborczej lub obronnej przez zorganizowane (w państwa) społeczeństwa. W zawartości treści tej kategorii ma miejsce odwołanie się do zestawu desygnatów obiektu badań ekonomiki obrony (wojennej). W związku z powyższym, stanowiące o odrębności tej dyscypliny teorie, takie jak teoria mobilizacji gospodarczej, przemianowych systemów społeczno-ekonomicznych, reprodukcji i wojennej alokacji zasobów, wykazują się ścisłą współzależnością z teorią potencjału wojenno-ekonomicznego. Kategoria potencjału wojenno-ekonomicznego integruje tym samym przedmiotowy zakres treści ekonomiki wojennej.

W okresie po II wojnie światowej równowaga sił między przeciwnymi koalicjami wojskowo-politycznymi, interpretowana przy

* Prof. dr hab. w Instytucie Ekonomii Uł.

¹ W. S t a n k i e w i c z, Ekonomia wojenna, MON, Warszawa 1981, wyd. II, s. 19.

wykorzystaniu potencjału wojenno-ekonomicznego, współokreślała stosunki międzynarodowe i strategie militarne globalnych mocarstw. Na doktrynie równowagi sił budowany był od 1945 r. do lat dziewięćdziesiątych włącznie, pokój w Europie i względna stabilizacja polityczna naszej powojennej cywilizacji.

Kategoria potencjału wojenno-ekonomicznego w wymiarze poznawczym i pragmatycznym pozwala rozszerzać wiedzę ludzi o złożonym układzie uwikłań politycznych współczesnego świata, wpływać na stosunek ludzi do instytucji i przedsięwzięć służących zagwarantowaniu bezpieczeństwa zewnętrznego kraju, integrować wysiłek społeczny na jego rzecz i mobilizować patriotycznie.

Zmiany dokonujące się w naszym kraju (w tym liberalizacja polityczna), jak również w układzie stosunków międzynarodowych na osi dwóch koalicji polityczno-militarnych tworzą impuls do podjęcia wysiłku intelektualnego w celu uwiarygodnienia i rozwijania teorii z zakresu nauk społecznych, w tym ekonomiki obrony (a w jej ramach teorii potencjału wojenno-ekonomicznego). Podjęcie tego wysiłku jest uzasadnione z jednej strony koniecznością przewyższenia niedomagań teorii, wynikających z ograniczeń polityczno-doktrynalnych krępujących rozwój nauk społecznych w minionym czterdziestolecu, a z drugiej potrzebą nadania wiarygodności społecznej owej części dorobku tych nauk, która nie podlegała i nie poddawała się wspomnianym ograniczeniom. Jednym z zasadniczych niedomagań rozwoju ekonomiki wojennej w naszym kraju, jak i w bloku państw układu polityczno-militarnego, do którego należała Polska, było abstrahowanie od stosunków politycznych i pomijanie ich wpływu na koncepcje wojny i obrony, a poprzez te ostatnie na wynikające z nich determinanty potencjału wojenno-ekonomicznego.

W prezentowanym opracowaniu będę starał się wykazać, że potencjał wojenno-ekonomiczny jest kategorią nie tylko sił wytwórczych i stosunków ekonomicznych danego kraju, ale również jego stosunków politycznych oraz geopolitycznych we wzajemnym ich związku. Będę starał się także uzasadnić tezę, że stosunki polityczne, w tym głównie geopolityczne, są współwyznacznikami zakresu treści potencjału wojenno-ekonomicznego.

W świetle powyższego wywodu można stwierdzić, że celem opracowania jest: po pierwsze, określenie miejsca potencjału wojenno-ekonomicznego w systemie stosunków społecznych, po drugie enumeracja nośników (desygnat) zawartości treści i determinant poziomu i

dynamiki oraz wyszczególnienie typów potencjału wojenno-ekonomicznego, po trzecie, próba własnego zdefiniowania i enumeracji typów potencjału wojenno-ekonomicznego.

Przez nośniki zakresu treści pojęcia, w rozpatrywanym przypadku potencjału wojenno-ekonomicznego, będę rozumiał zestaw bytów materialnych i niematerialnych odpowiadających temu pojęciu, w logicznym znaczeniu desygnatów nazwy (pojęcia). Przez determinanty będę rozumiał zestaw czynników określających z jednej strony poziom i dynamikę (wymiaru ilościowego), a z drugiej enumerację typów potencjału wojenno-ekonomicznego.

Prezentowane opracowanie jest studium teoretycznym o charakterze porządkującym. Dokonuję w nim przewartościowania zakresu treści potencjału wojenno-ekonomicznego, poszerzam obszar problemowy teorii ekonomiki wojennej o determinanty poziomu i dynamiki oraz typów potencjału wojenno-ekonomicznego. Odwołuję się przy tym do dostępnej literatury przedmiotu oraz doświadczeń ostatniego czterdziestolecia w zakresie przedmiotowym opracowania.

2. NOŚNIKI ZAKRESU TREŚCI POTENCJAŁU WOJENNO-EKONOMICZNEGO

2.1. Wyodrębnione w literaturze przedmiotu nośniki zakresu treści

W literaturze z dziedziny ekonomiki wojennej (obrony) poddawano wnikliwej analizie podstawową kategorię tej dyscypliny od strony zakresu treści i wartości numerycznej, przy wykorzystaniu trzech podejść metodologicznych, tj. obiektywistycznego, pragmatycznego i obiektywistyczno-pragmatycznego. Pierwsze z nich charakteryzuje się przestrzeganiem zasady systemowej spójności formułowanych teorii w układzie jej elementów (kategorii) i związków między nimi; przy zachowaniu adekwatności w stosunku do odzwierciedlanych przez dane teorie procesów i zjawisk. Podejście pragmatyczne zasadza się na rozpoznaniu szczegółowym zjawiska, procesu zachodzącego w poddanej badaniom rzeczywistości. Można je określić mianem podejścia analitycznego, w odróżnieniu od podejścia obiektywistycznego, które można nazwać mianem systemowego czy syntetyzującego. Podejście pragmatyczno-obiektywistyczne łączy w sobie dwa zinterpretowane wyżej podejścia metodologiczne.

Z zastosowania trzech ww. podejść metodologicznych w analizie zakresu treści omawianej kategorii wynikają różnice terminologiczne, merytoryczne i interpretacyjne (wyrażające się w sposobie interpretacji, w ramach którego można wyróżnić sposób syntetyczny - tj. poprzez definicje - i enumeratywny - tj. poprzez wyszczególnienie elementów).

W literaturze przedmiotu dla określenia podstawowej kategorii ekonomiki obrony (wojennej) autorzy często posługują się pojęciami potencjału wojenno-ekonomicznego, obronno-ekonomicznego, ekonomicznego; przy dużych zbieżnościach i częściowych różnicach w zakresie treści tych kategorii oraz przy rozbieżności w sposobie interpretacji.

Potencjał wojenno-ekonomiczny jest ujmowany w polskiej literaturze przedmiotu w trzech definicjach (W. Stankiewicza, Z. Beczkiewicza i S. Ciastonia). W. Stankiewicz stwierdza, że "potencjał wojenno-ekonomiczny jest to zdolność sił ekonomicznych państwa do wykonania maksymalnej produkcji wojennej w czasie mobilizacji gospodarczej i prowadzenia wojny"². Definicja Z. Beczkiewicza jest sformułowana następująco: "Potencjał wojenno-ekonomiczny jest to zdolność sił ekonomicznych państwa (koalicji) do maksymalnej realizacji całości ekonomicznych potrzeb i wymogów wojny, w danych warunkach społecznych i naturalnych, w każdym okresie wymaganym przez obronność"³. S. Ciastoń podaje, że "Potencjał wojenno-ekonomiczny jest to zdolność sił ekonomicznych danego państwa (koalicji) do wykonywania maksymalnej produkcji wojennej w danym czasie"⁴.

W przytoczonych wyżej definicjach wyróżnić można podstawowe nośniki zakresu treści potencjału wojenno-ekonomicznego jakimi są siły ekonomiczne, celowość ich wykorzystania oraz uwarunkowania (czasowe i inne). Pierwszy z wymienionych w definicjach nośników treści potencjału wojenno-ekonomicznego ma znaczenie podstawowe z tego względu, że wskazuje na obszar realnej rzeczywistości (wartości materialnych i niematerialnych), które ma odzwierciedlić w po-

² S t a n k i e w i c z, *Ekonomika wojenna...*, s. 52.

³ Z. B e c z k i e w i c z, *Szkice z ekonomiki wojennej*, Warszawa 1965.

⁴ S. C i a s t o Ń, *Ekonomiczne aspekty obronności*, MON, Warszawa 1969, s. 39.

jęciu (nazwie) rozpatrywana kategoria. Stanowią go społeczne siły wytwórcze. Są one nakierowane na określoną, w odmienny sposób w każdej z definicji, celowość działania; przy zróżnicowanych również ograniczeniach: czasowym i innych.

Autorzy posiłkujący się pojęciem potencjału obronno-ekonomicznego wykorzystują do jego określenia interpretację enumeracyjną i syntetyzującą. Definicję potencjału obronno-ekonomicznego następująco przedstawia Z. Kołodziejak: "Potencjał obronno-ekonomiczny oznacza zdolność sił ekonomicznych państwa (koalicji) do uzyskania produkcji i usług wojennych w czasie mobilizacji gospodarczej i podczas wojny"⁵. S. Ciastoń interpretując enumeratywnie potencjał ekonomiczno-obronny stwierdza, że:

"Strukturę potencjału ekonomiczno-obronnego przykładowo charakteryzować mogą niektóre ważniejsze elementy podzielone na trzy grupy:

1. Elementy społeczno-polityczne

- warunki ustrojowe,
- planowanie centralne, kompleksowe,
- poziom świadomości politycznej,
- poziom wykształcenia i kwalifikacje zawodowe - szkolnictwo,
- stan zdrowia ludności i rozwój kultury fizycznej,
- rozwój służby zdrowia.

2. Elementy gospodarcze

- siły wytwórcze, ogólny stan i kierunki rozwojowe gospodarki,
- poziom organizacyjno-techniczny przemysłu, przede wszystkim elektromaszynowego, ciężkiego i chemicznego,
- rozwój dróg i wszystkich rodzajów transportu,
- stan i rozwój środków oraz sieci łączności,
- rozwój zakładów sieci energetycznej,
- stan zasobów i rezerw materiałów, surowców i wyrobów o znaczeniu obronnym.

3. Elementy geograficzne i inne

- wielkość obszaru kraju i ukształtowanie terenu,
- gęstość zaludnienia, centra ludnościowe i ich zaplecze,

⁵ Z. K o ł o d z i e j a k, Potencjał obronno-ekonomiczny, [w:] *Ekonomika obrony*, WAP, Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa 1979, s. 28.

- zasoby naturalne, bogactwa mineralne, lasy, zasoby wody,
- położenie geopolityczne"⁶.

S. Ciastoń, poza wymienionymi elementami struktury, do potencjału ekonomiczno-obronnego zalicza również właściwości funkcjonalne niektórych jej elementów, takie jak właściwa organizacja gospodarki w czasie pokoju i w okresie intensyfikacji działań obronnych, odpowiednia mobilność, tj. duża szybkość przestawienia gospodarki (konwersji), możliwie maksymalna żywotność, tj. odporność na działanie środkami niszczenia⁷.

Autor ten znakomicie rozszerza, w stosunku do Z. Kołodziejaka i badaczy posiłkujących się pojęciem potencjału wojenno-ekonomicznego, układ nośników zawartości treści rozpatrywanej kategorii. Do podstawowego nośnika zawartości treści, jakim są siły ekonomiczne (wspólnego dla wszystkich wymienionych definicji), zalicza zespół elementów wewnętrznych systemu społeczno-ekonomicznego oraz jego uwarunkowania zewnętrzne, tj. położenie geopolityczne, i wewnętrzne stanowiące o rozwoju systemu społeczno-ekonomicznego.

Pojęciem potencjału ekonomicznego do określenia zdolności obronnych i prowadzenia wojny posługują się m. in. B. Libicki i A. Łagowski⁸, pierwszy w ujęciu syntetycznym, a drugi enumeratywnym.

Definicja B. Libickiego ma postać: "Potencjał ekonomiczny jest to całokształt możliwości ekonomicznych kraju, które w danych warunkach ustrojowych można uruchomić w razie potrzeby w interesie państwa, przy maksymalnym wysiłku dla osiągnięcia wyznaczonych celów (np. zwycięstwa wojennego, szybkiej industrializacji, uzyskania przewagi ekonomicznej itp.)"⁹. Definicja ta różni się od przytoczonych wcześniej mniej precyzyjnym określeniem układu nośników zawartości treści rozpatrywanej kategorii. Układ ten jest ujęty jako "całokształt możliwości ekonomicznych kraju". Uwzględniając szerszy kontekst rozważań B. Libickiego - dotyczący potencjału ekonomicznego - można uznać, że "możliwości ekonomiczne" obejmują swoim zakre-

⁶ C i a s t o Ń, Ekonomiczne aspekty..., s. 44-45.

⁷ C i a s t o Ń, Ekonomiczne aspekty..., s. 45.

⁸ A. Ł a g o w s k i, Strategia i ekonomika, MON, Warszawa 1959, s. 25-46.

⁹ B, L i b i c k i, W sprawie mierzenia potencjału ekonomicznego i niektórych jego składników, "Myśl Wojskowa" 1959, nr 5, s. 47-62.

sem enumeratywnie określone w literaturze przedmiotu elementy potencjału. Omawiana definicja charakteryzuje się również swoistością ujęcia celowości układu odniesienia dla nośników zakresu treści. Wskazuje się w niej, że ten sam potencjał może być różnorodnie wykorzystany, co może uprawniać do wyróżnienia wielorakości potencjałów w ramach potencjału ekonomicznego, choćby takich, jak cywilny i obronno-ekonomiczny czy wojenno-ekonomiczny.

Zaprezentowane wcześniej, w uporządkowaniu terminologicznym, definicje potencjałów wojenno-ekonomicznego, obronno-ekonomicznego i ekonomicznego wykazują się zbieżnością sekwencji rozkładów zawartości treści. W przedstawionych ujęciach definicyjnych można wyróżnić trzy sekwencje zawartości treści:

- układ odniesienia do nośników zakresu treści pojęcia,
- celowość działania układu odniesienia,
- uwarunkowania, głównie czasowe.

Autorzy definiujący potencjał wojenno-ekonomiczny posługują się obiektywistycznym podejściem do przedmiotu badań, jakim są zjawiska wojny i gospodarcze we wzajemnym ich przenikaniu. Przedmiotem badań dyscypliny są dla nich prawidłowości rządzące procesami gospodarczymi w okresie przygotowania i prowadzenia wojny. Upoważnia to cytowanych autorów do używania terminu "potencjał wojenno-ekonomiczny" do określania układu nośników treści pojęcia, decydujących o zwycięstwie w wojnie. Starają się oni jednocześnie tak ujmować układ tych nośników, aby zapewnić możliwość dokonania syntetycznego pomiaru jego wartości numerycznej. W podporządkowaniu możliwości syntetycznego pomiaru określana jest, głównie przez W. Stankiewicza i S. Ciastonia, celowość układu odniesienia do nośników zakresu treści używanego pojęcia.

Autorzy definiujący i enumeratywnie określający potencjał obronno-ekonomiczny i ekonomiczny posługują się pragmatycznym i pragmatyczno-obiektywistycznym podejściem do przedmiotu badań dyscypliny. Podejście pragmatyczne uzewnętrznia się w wielu przypadkach w nazewnictwie opublikowanych prac, w tytule używa się określenia "ekonomika obrony" zamiast "ekonomika wojenna". Z pragmatycznego podejścia do przedmiotu dyscypliny wynika nadanie nadrzędności potrzebom zabezpieczenia obronnego w procesie gospodarowania.

Pragmatyczno-obiektywistyczne podejście do przedmiotu dyscypliny najbardziej reprezentatywnie obrazuje jego ujęcie zawarte w pracy zbiorowej pt. *Ekonomika obrony*: "Ekonomiką obrony jest nauka

o zasadach, formach i metodach przygotowania gospodarki narodowej do spełnienia zadań wojennych oraz o najbardziej efektywnym - z punktu widzenia celów wojny - wykorzystywaniu zasobów i rezerw gospodarczych państwa (koalicji)"¹⁰.

Przyjęcie potrzeb wojny i obrony jako nadrzędnego zadania badawczego, przy uznaniu służebnej roli nauki ekonomicznej wobec praktyki gospodarczej, upoważnia wspomnianych autorów do posługiwania się dla wyróżnienia podstawowej kategorii nazwą "ekonomiczno-obronny". Wielorakość potrzeb obrony i wojny wymagająca wielości różnorodnych działań zabezpieczających ich realizację, skłania niektórych badaczy do enumeratywnego określania potencjału obronno-ekonomicznego czy ekonomicznego. Autorzy określający enumeratywnie daną kategorię potencjału obronno-ekonomicznego czy ekonomicznego wskazują na rozległość obszaru rzeczywistości (w jego złożonej strukturze elementów), która może stanowić układ odniesienia dla nośników zawartości jego treści.

Przytoczone i rozpatrywane definicje oraz ujęcia enumeratywne poszczególnych kategorii nasuwają wniosek o potrzebie ujednolicenia podstawowej kategorii dyscypliny, jaką jest ekonomika wojenna czy obrony. Zróżnicowanie przytoczonych ujęć nasuwa jednocześnie wątpliwość co do możliwości wypracowania jednorodnej kategorii. W dalszej sekwencji tekstu będę starał się doprowadzić, w toku logicznego rozumowania, do zaproponowania jednorodnej dla rozpatrywanej dyscypliny kategorii potencjału wojenno-ekonomicznego.

Wypracowanie takiej kategorii, wspólnej dla dwóch zaprezentowanych wcześniej podejść do przedmiotu dyscypliny, wymaga przezwyciężenia różnic terminologicznych, różnic w układzie nośników zawartości treści i w sformułowaniu celowości tego układu.

2.2. Zakres treści potencjału wojenno-ekonomicznego

Systemy społeczno-ekonomiczne zawierają w swej strukturze sferę realną i pozamaterialną zachowań i działalności ludzkiej. Sfera realna tej działalności jest uporządkowana w obiektywnie określającej się celowości. Sfera ta może być również poddana świadomemu porządkowaniu na podstawie subiektywnie określonej celowości przez

¹⁰ *Ekonomika obrony*, s. 8.

instytucje stosunków politycznych, które wchodzą w skład sfery pozamaterialnej systemu społeczno-ekonomicznego.

Sfera realna ludzkiej działalności obejmuje rzeczowe i ludzkie czynniki produkcji służące powstawaniu produkcji materialnej oraz świadczeniu usług materialnych i pozamaterialnych. Działa ona w uporządkowaniu organizacyjnym, w ramach którego występują organizacje gospodarcze o podmiotowości ekonomicznej lub będące ze względu na ograniczenie tej podmiotowości subpodmiotami. W jej strukturze organizacyjnej następuje wyodrębnienie związków organizacji gospodarczych, pracowników i pracobiorców oraz instytucji władzy państwowej z zakresu mezastruktury społeczno-ekonomicznej (gmin, dzielnic miejskich, miast wydzielonych i województw).

W układzie organizacyjnym mikroskali (podmiotowym lub subpodmiotowym) sfery realnej można dokonywać jej pomiaru od strony ilościowej, poziomu wyposażenia technicznego i efektywnościowej. Produkcyjne i usługowe zasoby materialne i ludzkie sfery realnej charakteryzują się produktywnością i ulegają transformacji przez pracę w produkty i usługi finalne. Ma do tej sfery zastosowanie funkcja produkcji w układzie mikropodmiotowym (przedsiębiorstwa) i globalnym (produktu społecznego i dochodu narodowego). Sfera realna spełnia więc postulat mierzalności potencjału produkcyjno-usługowego, co jest ważne ze względu na jeden z wymogów stawianych wobec zakresu treści potencjału wojenno-ekonomicznego.

Instytucje polityczne sfery niematerialnej systemu społeczno-ekonomicznego mogą korygować uporządkowanie (zobiektywizowaną celowością) sfery realnej lub w całości zastąpić je uporządkowaniem w celowości przez siebie określonej (w systemach społeczno-ekonomicznych o skoncentrowanej władzy ekonomicznej i politycznej).

Fazę początkową porządkowania sfery realnej przez instytucje polityczne sfery niematerialnej stanowi wybór polityki społeczno-gospodarczej i zagranicznej. W ramach polityki zagranicznej mieści się wybór strategii i środków zewnętrznego odreagowywania sprzeczności w stosunkach międzynarodowych, w ich układzie regionalnym czy globalnym.

Wybór celów polityki społeczno-gospodarczej mieści się w zakresie przedmiotowym makroekonomii. Wybór strategii i środków odreagowywania sprzeczności w stosunkach międzynarodowych, w aspekcie

użycia środków militarnych, mieści się w zakresie przedmiotowym nauki i sztuki wojennej oraz ekonomiki wojennej w ich wzajemnej współzależności.

Analiza zawartości treści potencjału wojenno-ekonomicznego nie wymaga ustosunkowania się do wyboru celów polityki społeczno-gospodarczej, choć wiąże się on również z korygowaniem i przejmowaniem uporządkowania sfery materialnej przez instytucje polityczne.

Pod wpływem przesłanek wynikających z układu bilateralnych i multilateralnych powiązań kraju w stosunkach międzynarodowych, instytucje polityczne dokonują wyboru strategii i środków odreagowywania sprzeczności w tych stosunkach. Te strategie i środki mogą mieć charakter militarny lub polityczny (instytucjonalny poprzez instytucje i prawo międzynarodowe, dyplomatyczny). W tej sekwencji rozważań pominię aspekt politycznego odreagowywania sprzeczności w stosunkach międzynarodowych, jak również enumerację przesłanek wyboru strategii i środków militarnego odreagowywania tych sprzeczności.

Wybór militarnego odreagowywania sprzeczności w stosunkach międzynarodowych, w tym wybór agresji militarnej na obce terytorium zawsze był dokonywany przez instytucje polityczne - odkąd ukształtowała się instytucja państwa. Wywoływanie konfliktów zbrojnych, jak i podejmowanie interakcji zbrojnej na bezpośrednie zagrożenie militarne jest immanentnie związane z instytucją państwa, czego dowodzi historia polityczna świata. Należy podkreślić, że wyłącznie instytucje polityczne wchodzące w skład sfery niematerialnej systemu społeczno-ekonomicznego dokonują wyboru środków militarnych w odreagowywaniu sprzeczności w stosunkach międzynarodowych.

Przyjęcie przez instytucje polityczne jako celu działania zabezpieczenia potrzeb wojny wymaga dokonania wewnętrznych przestawień w strukturze sfery pozamaterialnej systemu społeczno-ekonomicznego. Struktura tej sfery musi tak się samorganizować i ewentualnie przeorganizować, aby była zdolna do:

- transformacji celów zabezpieczenia potrzeb wojny w metody i środki ich przekazu do sfery realnej;
- wykorzystania metod i środków regulacji (typu bezpośredniego i pośredniego) w oddziaływaniu na sferę realną;
- zastosowania władczej egzekucji, koordynacji i kontroli w zakresie niezbędnym w stosunku do nasilenia realizacji potrzeb wojny;

- przeprowadzenia niezbędnych zmian w sferze realnej, umożliwiających podjęcie realizacji oraz kontynuowanie w koniecznych wielkościach i proporcjach produkcji i usług na potrzeby wojny.

Porządkowanie sfery realnej przez instytucje polityczne (głównie państwowe), ze względu na podjęcie realizacji potrzeb wojny, wymaga przeprowadzenia w sferze realnej zmian:

- o charakterze organizacyjnym, w układzie podmiotowym i w strukturach mezowładzy;

- w strukturze bieżącego wykorzystania zasobów gospodarczych, w podziale na zastosowanie cywilne i militarne;

- bieżącej struktury produkcji materialnej i świadczenia usług;

- w strukturze podziału nadwyżki ekonomicznej, ze względu na wydatki i nakłady na rozwój sektora produkcji i usług militarnych, w tym zabezpieczenia odporności obiektów gospodarczych na działanie środkami zniszczenia;

- dostosowawczych w obiegu informacyjnym w systemie ekonomiczno-finansowym oraz zasileń finansowych i rzeczowych.

Całokształt ww. zmian w sferze realnej - bez względu na uwarunkowania czasu pokoju, czasu przygotowania do wojny czy czasu wojny - może być przeprowadzany wyłącznie przez instytucje sfery niematerialnej systemu społeczno-ekonomicznego.

Wymaga zaakcentowania faktu, że rozwój sfery realnej, w uporządkowaniu zobiektywizowaną celowością sposobu produkcji (który tworzą stosunki ekonomiczne i społeczne siły wytwórcze), warunkuje zasobowo możliwości militarnego wykorzystania potencjału produkcyjnego i usługowego tej sfery. Nie ma ona jednak możliwości samoczynnego (autonomicznego) wykreowania celowości militarnego wykorzystania swych zasobów ani autonomicznego wprowadzenia niezbędnych zmian wewnątrz swej złożonej struktury ze względu na realizację potrzeb wojny. W związku z powyższym nie można do układu nośników zakresu treści - jak to miało miejsce w definicjach omówionych w poprzednim paragrafie - potencjału wojenno-ekonomicznego zaliczać jedynie "siły ekonomiczne państwa". Siły ekonomiczne nie są poza tym przynależne państwu, jakby to wynikało z ich przyporządkowania logiczno-gramatycznego. Siły ekonomiczne, niezależnie od ich interpretacji, są - tak jak sfera realna - częścią składową systemu społeczno-ekonomicznego i tak jak ona, same z siebie nie generują celowości militarnego ich wykorzystania ani autonomicznie nie dostosowują się do realiza-

cji potrzeb wojny. Wypełnienie układu nośników zakresu treści potencjału wojenno-ekonomicznego siłami ekonomicznymi wyłącza z niego społeczną organizację, która jest częścią składową sfery realnej, gdyż siły ekonomiczne utożsamiane z zasobami rzeczowymi i zasobami czynnika ludzkiego nie uwzględniają złożonego zespołu czynników organizacyjnych.

Układ nośników zakresu treści potencjału wojenno-ekonomicznego obejmuje, w świetle wywodów poprzedzających, sferę realną i niematerialną systemu społeczno-ekonomicznego. Dodając do tego układu celowość uporządkowania z tytułu realizacji potrzeb wojny otrzymuje się jednorodną definicję potencjału wojenno-ekonomicznego.

Potencjał wojenno-ekonomiczny jest to zdolność sfery realnej i niematerialnej systemu społeczno-ekonomicznego do realizacji potrzeb wojny (zaburczej, interwencyjnej, obronnej).

Znaczenie wiodące - o charakterze wyznacznika mierzalnego poziomu - ma, w podanej wyżej definicji, sfera realna systemu społeczno-ekonomicznego. Jak wykazałem w powyższych wywodach, w realizacji potrzeb wojny uczestniczy poza sferą realną również sfera niematerialna, a więc cały system społeczno-ekonomiczny. Całość systemu społeczno-ekonomicznego dostosowywana była i w przeszłości (w wojnach totalnych), i współcześnie do zabezpieczenia realizacji potrzeb wojny.

3. DETERMINANTY POTENCJAŁU WOJENNO-EKONOMICZNEGO

3.1. Determinanty wartości numerycznej potencjału wojenno-ekonomicznego - poziomu i dynamiki

Wartość numeryczną potencjału wojenno-ekonomicznego można wyznaczyć tak, jak wartość zasobów gospodarczych i dochodu narodowego czy produktu społecznego, przy uwzględnieniu różnic w strukturze tych kategorii, wynikających z nakierowania celowego sfery realnej na realizację potrzeb wojny. Ujmując poglądowo problematykę pomiaru potencjału wojenno-ekonomicznego, można w daleko idącym uproszczeniu przedstawić ją następująco: W sferze realnej systemu społeczno-ekonomicznego można wydzielić wektor zasobów ma-

terialnych i czynnika ludzkiego, pracę przekształcającą zasoby i wektor rezultatów przekształcenia zasobów w postaci produktów finalnych i usług. Wydzielając z zasobów gospodarczych część przeznaczoną na realizację potrzeb wojny można dokonać przekształcenia ich całości funkcją pracy na produkty finalne i usługi, odpowiadające w przeznaczeniu i proporcjach ustaleniom wynikającym z założeń doktryny militarnej państwa, która leży u podstaw podziału zasobów gospodarczych. Przekształcenie zasobów gospodarczych z zastosowania cywilnego na militarne jest przesądzające dla pomiaru potencjału wojenno-ekonomicznego. Dokonuje się ono w procesie dwukierunkowego oddziaływania sfery niematerialnej na sferę realną systemu społeczno-ekonomicznego. Potencjał wojenno-gospodarczy ma więc swój wymiar zasobowy i rezultatowy.

Wszystkie czynniki, które decydują o poziomie i dynamice zasobów gospodarczych i produktu społecznego w ich strukturze przeznaczenia na zabezpieczenie potrzeb wojny są determinantami wartości numerycznej potencjału wojenno-ekonomicznego. Ze względu na sposób przemieszczania zasobów do wykorzystania militarne, który nie jest rynkowy (choć może odbywać się również przy przestrzeganiu przez państwo reguł gry mechanizmu rynkowego), czynniki te mają charakter podażowy.

Do czynników determinujących wartość numeryczną potencjału wojenno-ekonomicznego można zaliczyć:

- zakres i intensywność badań podstawowych i stosowanych, a szczególnie nakierowanych na rozwój militariów;
- wielkość i proporcje nakładów na badania naukowe, w tym w szczególności nakierowane na rozwój militariów;
- zakres i intensywność badań rozwojowych i wdrożeń z zakresu środków militarnych oraz technologii i technik ich wytwarzania;
- wyposażenie sfery materialnej w nowoczesne technologie i środki techniczne, w rozmiarach i proporcjach możliwych do zastosowania w danym kraju tak w odniesieniu do produkcji cywilnej, jak militarnej;
- wielkość zatrudnienia i poziom kwalifikacji czynnika ludzkiego;
- techniczną elastyczność przestawień aparatu produkcyjnego;
- poziom infrastruktury gospodarczej i społecznej;
- poziom i zakres edukacji społeczeństwa;
- wyposażenie kraju w zasoby naturalne;

- podatność i skłonność innowacyjną podmiotów działalności gospodarczej;
- poziom społecznej organizacji sfery realnej i pozamaterialnej;
- sposób sprawowania władzy.

W naszej literaturze przedmiotu nie uwzględniano ostatniego z wymienionych czynników poziomu i dynamiki potencjału wojenno-ekonomicznego. Sposób sprawowania władzy w danym kraju, znajdujący odbicie w formach jej przejawiania się - parlamentarnej, prezydencko-parlamentarnej, parlamentarno-prezydenckiej, despotycznej, totalitarnej - ma znaczenie ze względu na zdolność wymuszeń przez sferę niematerialną zakresu mobilizacji zasobów gospodarczych sfery realnej na rzecz realizacji potrzeb wojny. Systemy władzy despotycznej i totalitarnej są zdolne do wymuszenia największego z możliwych, w warunkach wyposażenia zasobowego danego kraju, zaangażowania zasobów gospodarczych w realizację potrzeb wojny.

3.2. Determinanty struktury materialnej i enumeracji typów potencjału wojenno-ekonomicznego

Potencjał wojenno-ekonomiczny, w podanym w poprzednim punkcie tekstu zakresie treści, charakteryzuje się złożoną strukturą materialną, na którą składa się:

- wielkość i struktura wyposażenia technicznego sfery realnej w podziale na służące realizacji produkcji cywilnej i wojennej oraz substytucyjne w zastosowaniu;
- wielkość i struktura zapasów i rezerw surowcowo-materiałowych, z uwzględnieniem surowców strategicznych;
- wielkość i struktura bieżącej produkcji i usług w podziale na cywilną i zabezpieczenia potrzeb wojny;
- wielkość i struktura zapasów produktów finalnych, w podziale na cywilne, militarne i substytucyjne (w zastosowaniu), z uwzględnieniem środków militarnych przenoszenia i niszczenia;
- wielkość i struktura środków materialnych zabezpieczeń żywotności obiektów gospodarczych i sfery niematerialnej, w tym w szczególności instytucji władzy i dowodzenia wojskami, w układzie makro-, mezo- i mikrostruktury systemu społeczno-ekonomicznego kraju.

Wymienione wyżej elementy struktury materialnej potencjału wojenno-ekonomicznego wskazują na potrzebę rozwinięcia jego algorytmu liczenia od strony zasobów produkcyjnych i rezultatów. Zasoby gospodarcze wchodzące w skład potencjału wojenno-ekonomicznego składają się z bieżąco wykorzystywanych środków technicznych i surowców oraz rezerw środków technicznych i zapasów surowcowo-materialowych.

Część rezultatową potencjału wojenno-ekonomicznego tworzy bieżąca produkcja finalna, gromadzone zapasy produktów finalnych oraz środki materialnego zabezpieczenia żywotności obiektów gospodarczych i sfery niematerialnej (w formie różnego typu osłon, schronów itp.). W związku z powyższym algorytm liczenia wykorzystujący funkcje pracy (czy funkcje produkcji) wymaga uzupełnienia. Uzupełnienia tego można dokonać poprzez uwzględnienie specyficznego wymiaru czynnika czasu.

Czynnik czasu w liczeniu potencjału wojenno-ekonomicznego jest współcześnie zdeterminowany politycznie. Zdeterminowanie to obejmuje wybór momentu przedstawienia substytucyjnych zasobów gospodarczych na wykorzystanie militarne oraz określenie długości możliwego okresu przedstawienia w aspekcie związanego z nim nasilenia niepewności, wynikającego z możliwości użycia środków rażenia (typu konwencjonalnego i niekonwencjonalnego, tj. masowego rażenia).

Moment, od którego można rozpocząć przedstawienie jak i długość okresu przedstawienia są uzależnione głównie od rozpoznania przez agendy państwa zamierzeń strony przeciwnej, czasu zdobycia i przekazu informacji oraz jej przetworzenia w decyzje, przy możliwości wystąpienia ze strony przeciwnej okresu przygotowawczego do podjęcia działań militarnych lub przejścia do nich z zaskoczenia.

W przedstawionej wcześniej strukturze materialnej potencjału wojenno-ekonomicznego szczególne znaczenie ma struktura bieżącej produkcji militariów oraz gromadzonych ich zapasów, a także materialnego zabezpieczenia żywotności systemu. S t r u k t u r a ta tworzy materialne podstawy potencjału militarnego, który w całości obejmuje środki materialne służące prowadzeniu wojny i czynnik ludzki tymi środkami się posługujący.

Struktura wytwarzanych i gromadzonych środków militarnych, wchodząca w skład potencjału militarnego danego kraju, stanowi materialne odbicie doktryny i strategii wojennej. Doktrynę i strategię tę określić można jako wybór koncepcji wojny i środków militarnych do jej prowadzenia.

Doktryna i strategia wojenna każdego kraju są wyznaczone przez instytucje stosunków politycznych sfery niematerialnej jego systemu społeczno-ekonomicznego. Układ sił politycznych tworzących te instytucje przesądza o wyborze polityki odraagowywania sprzeczności w stosunkach międzynarodowych, w ich układzie globalnym i regionalnym czy bilateralnym. Układ sił politycznych podejmuje wezwania wojenne i mobilizuje system społeczno-ekonomiczny do ich podjęcia. Układ tych sił działa opierając się na rozpoznaniu własnych możliwości militarnych, wynikających z oceny potencjału wojenno-ekonomicznego oraz możliwości militarnych krajów regionu i świata. Wybór doktryny i strategii militarnej jest więc uzależniony z jednej strony od układu wewnętrznych stosunków politycznych, w których przesądza się o skłonności systemu do użycia potencjału militarnego, a z drugiej od układu stosunków międzynarodowych w ich płaszczyźnie politycznej i gospodarczej w skali globalnej i regionalnej oraz od ich historycznych uwarunkowań.

Z. Brzeziński przedstawiając genezę układu kolizyjnego w stosunkach między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim stwierdza m. in.: "Konflikt powstał jako naturalna konsekwencja obsunięcia się międzynarodowego systemu opartego o Europę"¹¹ i dalej "Chociaż konflikt angażował nowych uczestników, pozostawał dziełictwem dawnej, geopolitycznej walki między głównymi potęgami morskimi a lądowymi [...] czynniki geopolityczne stanowią dostateczną siłę napędową konfliktu dwu głównych powojennych mocarstw"¹².

Układ stosunków międzynarodowych determinuje współcześnie reakcje i kontrreakcje wewnętrznych sił politycznych poszczególnych krajów na sytuacje konfliktowe ujawniające się w obszarze tych stosunków. Historyczny rozwój stosunków międzynarodowych w połączeniu z rozwojem potencjałów wojenno-ekonomicznych i ekonomicznych poszcze-

¹¹ Z. B r z e z i ń s k i, Plan gry, USA vs ZSRR, NWE, Warszawa 1990, s. 9.

¹² B r z e z i ń s k i, Plan gry..., s. 10.

gólnych krajów doprowadził do powstania struktur globalnych, mezo-regionalnych i mikroregionalnych, w skład których wchodziły kraje o zróżnicowanych układach sił politycznych i potencjałach ekonomicznych, wojenno-ekonomicznych i militarnych. Każda z tych struktur charakteryzuje się zróżnicowanym nasileniem napięć konfliktowych i skłonności do wykorzystania środków militarnych w ich rozstrzygnięciu.

Względą stabilizację w globalnym wymiarze stosunków międzynarodowych zapewniały od zakończenia II wojny światowej do lat dziewięćdziesiątych dwa supermocarstwa. Nagromadzone przez te dwa kraje wyposażenie militarne, przeanalizowane i przedstawione przez Z. Brzezińskiego, pozwala określić ich potencjały wojenno-ekonomiczne jako supermocarstwowe. Jak dowiodła historia ostatniego czterdziestolecia mocarstwa te były zdolne do prowadzenia wojen interwencyjnych oraz do powstrzymywania innych krajów od użycia siły w rozwiązywaniu konfliktów (z ograniczoną wrażliwością i skutecznością). Działały one w układach wasalnych i sojuszniczych, zmiennych w ich historycznym rozwoju.

Struktura układów mezo-regionalnych i mikroregionalnych jest tak uwikłana politycznie, że nie daje się skrótkowo opisać. Ogólnie można stwierdzić, że niektóre z państw należących do tych układów dysponują potencjałami wojenno-ekonomicznymi o charakterze mezomocarstwowym i mikromocarstwowym. Wśród krajów wchodzących do tych układów znajdują się także takie, których potencjały wojenno-ekonomiczne nie dają możliwości prowadzenia ekspansji przy użyciu środków militarnych, jak również odparcia militarnej agresji. Potencjał tych państw tworzą międzynarodowe gwarancje polityczne ich suwerenności, oparte na działaniu instytucji międzynarodowych, na porozumieniach między supermocarstwami i mezomocarstwami.

W latach dziewięćdziesiątych, w wyniku przeobrażeń dokonanych na przestrzeni dwóch ostatnich lat, kształtuje się specyficzny region, jaki tworzyć zaczynają kraje Europy Wschodniej. Potencjał wojenno-ekonomiczny Polski, w układzie tych krajów będzie podlegał działaniom korekcyjnym kształtujących się sił politycznych. Położenie geograficzne naszego kraju skłania do ukształtowania odpowiadającego jego położeniu, odpornościowego potencjału wojenno-ekonomicznego.

Odpornościowy potencjał wojenno-ekonomiczny można określić jako taki, którego struktura materialnych rezultatów (militariów) pozwala na powstrzymanie agresji w układzie mezo- i mikroregio-

nalnym, w aspekcie psychologicznym i realnym. Można go również nazwać potencjałem obronnym, tj. zapewniającym zdolność do prowadzenia wojny obronnej z użyciem środków przechwytywania niekonwencjonalnych i konwencjonalnych środków przenoszenia i rażenia, z wyłączeniem lub maksymalnym ograniczeniem wykorzystania środków przenoszenia o zasięgu strategicznym i środków masowego rażenia.

Należy się spodziewać, że w najbliższym okresie podjęta zostanie debata, jeśli nie publiczna, to w układzie sprawujących władzę sił politycznych, o strukturze potencjału wojenno-ekonomicznego i militarnego naszego kraju. Konkluzje wypływające z zaprezentowanego opracowania mogą stanowić przyczynek do tej dyskusji.

4. MIEJSCE POTENCJAŁU WOJENNO-EKONOMICZNEGO W STOSUNKACH SPOŁECZNYCH - PODSUMOWANIE

Miejsce potencjału wojenno-ekonomicznego w stosunkach społecznych należy rozpatrywać ze względu na nośniki zakresu treści, determinanty poziomu i dynamiki wartości numerycznej oraz determinanty struktury materialnej i enumeracji typów tej kategorii.

We wcześniejszych fragmentach niniejszego tekstu starałem się uzasadnić tezę, że nośniki zakresu treści potencjału wojenno-ekonomicznego mieszczą się w obszarze sfery realnej i niematerialnej systemu społeczno-ekonomicznego danego kraju przy wiodącej roli sfery realnej, która przesądza o wymiarze materialnym tego potencjału tak od strony zasobów (produkcyjno-usługowych), jak i rezultatów. Na podstawie rozpoznania nośników zakresu treści potencjału wojenno-ekonomicznego można stwierdzić, że kategoria ta jest uogólnieniem części całokształtu stosunków społecznych danego kraju, a głównie stosunków ekonomicznych i politycznych. Jest kategorią uświadamianą. Kształtowanie poziomu i struktury materialnej tego potencjału podlega świadomemu wyborowi przez siły polityczne danego kraju. Siły te podejmują wezwania wojenne i kreują celowość militarnego wykorzystania zasobów produkcyjno-usługowych (rzeczowych i ludzkich) sfery realnej oraz mobilizują i organizują społecznie tę sferę do realizacji potrzeb wojny.

Determinanty poziomu i dynamiki potencjału wojenno-ekonomicznego potwierdzają wyżej wskazane umiejscowienie tej kategorii w całokształcie stosunków społecznych danego kraju.

Determinanty enumeracji typów potencjału wojenno-ekonomicznego uzasadniają stwierdzenie, że jest to kategoria całokształtu wewnętrznych i międzynarodowych stosunków społecznych, stanowiąca uogólnienie tej ich części, która wiąże się z podejmowaniem odraagowywania militarnego konfliktów w stosunkach międzynarodowych, kreowaniem celowości militarnego wykorzystania zasobów gospodarczych poszczególnych krajów w uwarunkowaniach czasu pokoju i wojny. Układ stosunków międzynarodowych w ich sekwencji politycznej oraz osiągnięty poziom i dynamika rozwoju sztuki wojennej były czynnikami decydującymi o przekształcaniach systemów społeczno-ekonomicznych z pokojowych w systemy o podwyższonej gotowości wojennej (obronnej), systemy gospodarki pogotowia wojennego i wojennej.

Posługiwanie się terminem "potencjał obronno-ekonomiczny" zamiast "wojenno-ekonomiczny" ma w świetle wywodów opracowania uzasadnienie jedynie w szczególnych przypadkach, tj. w odniesieniu do krajów, których potencjały wojenno-ekonomiczne są zdeterminowane jedynie na prowadzenie wojny obronnej. Przy posługiwaniu się terminem "obronny", należy w związku z powyższym uwzględnić także tę okoliczność, że obrona z użyciem środków militarnych jest również wojną.

Ryszard Zieliński

DETERMINANTS OF WAR-ECONOMIC POTENTIAL

The present article has a character of a theoretical study. Its goal is:

- firstly, to determine the place of war-economic potential in the system of social relations and in war economics;
- secondly, to enumerate carriers of contents and determinants of level and dynamics, as well as enumerate types of war-economic potential;
- thirdly, to make an attempt to present the author's own definition of war-economic potential and distinguish its types.

The author has performed a revaluation of the scope of contents of war economics by adding determinants of level and dynamics, as well as types of war-economic potential.